

UOT 316

[https://doi.org/10.30546/ifs.2025.1\(44\).81](https://doi.org/10.30546/ifs.2025.1(44).81)

BU GÜNÜN QADIN ALIMLƏRİNİN ELMDƏ SƏSİ: MƏQSƏDLƏR VƏ HƏDƏFLƏR

Təzəgül Qasımova

fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, **Azərbaycan**

tezegulgasimova@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7629-9817>

Xülasə. Məqalə elmdə qadınların və qızların beynəlxalq gününün qeyd edilməsinin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi, onların elm sahəsindəki nailiyyətlərinin, məqsəd və hədəflərinin sistemli tədqiqinə həsr olunmuşdur. Bu günün qeyd edilməsi elmdəki qadınların gələcəyi və onların tədqiqatlarının rifahımıza verə biləcəyi töhfələr haqqında “gələcək nəsil” düşüncə dünyasına yeni bir pəncərə təqdim etməsi mövzunun təhlili zamanı diqqətə çatdırılır. İşdə nəzəri fikrə istinadən qeyd edilir ki, elmdə gender uçurumunun aradan qaldırılması üçün stereotipləri qırmaq, müxtəlifliyi və bərabərliyi təşviq edən siyasət və fəaliyyətlər vasitəsilə inklüziv bir mühit təmin etmək lazımdır. Bunun üçün də məqsəd və hədəf zamanında və düzgün müəyyən olunmalıdır.

Məqsəd: Elmdə bərabərsizliyin davamlı olması elm ictimaiyyəti üçün zərərli, bu da bizim kollektiv irəliləyiş və bilik axtarışımıza məhdudiyətlər və maneələr qoyur. Elmin hamı üçün inklüziv olmasının vacibliyi haqqında düşüncələrimizi dəyişdirmək və bu problemin həllinə diqqəti çəkmək.

Metodologiya: Məqalə tarixi, müqayisəli təhlil və sistem metodları ilə tədqiq olunur.

Elmi yenilik: Qadınların və qızların zamanın tələbi olan elmə inteqrasiyası prosesinə və dayanıqlı inkişaf gündəliyinin bütün məqsəd və hədəflərinə tarixi-sistemlilik prinsipindən yanaşma.

Açar sözlər: elm, məqsəd və hədəflər, inklüziv mühit, gender bərabərliyi, elm və texnologiya, STEM, BMT və UNESCO

ГОЛОС ЖЕНЩИН-УЧЕНЫХ В НАУКЕ СЕГОДНЯ: ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ

Тазагюль Гасымова

Резюме. Статья посвящена оценке значимости празднования Международного дня женщин и девочек в науке, а также системному изучению их достижений, целей и задач в области науки. При анализе темы особое внимание уделяется тому факту, что празднование этого дня открывает новое окно в мир «следующего поколения», размышляющего о будущем женщин в науке. В работе, ссылаясь на теоретические идеи, отмечается, что для устранения гендерного разрыва в науке необходимо разрушить стереотипы и обеспечить инклюзивную среду посредством политики и мероприятий, поощряющих разнообразие и равенство. По этой причине цели и задачи должны быть определены своевременно и правильно.

Цель: сохранение неравенства в науке наносит ущерб научному сообществу, накладывая ограничения и препятствия на наш коллективный прогресс и стремление к знаниям. Изменить наше представление о важности инклюзивной науки для всех и привлечь внимание к решению этой проблемы.

Методология: статья исследована с использованием исторического, сравнительного анализа и системного методов.

Научная новизна: историко-систематический подход к процессу интеграции женщин и девочек в науку, что является требованием времени, а также ко всем целям и задачам повестки дня в области устойчивого развития.

Ключевые слова: наука, цели и задачи, инклюзивная среда, гендерное равенство, наука и технологии, STEM, ООН и ЮНЕСКО

THE VOICE OF WOMEN SCIENTISTS IN SCIENCE TODAY: GOALS AND OBJECTIVES

Tazagul Gasimova

Abstract. The article has been devoted to assess the significance of celebrating the International Day of Women and Girls in Science, as well as a systematic study of their achievements, goals and objectives in the field of science. The fact that celebrating this day provides a new window into the world of thinking of the “next generation” about the future of women in science and the contributions that their research can make to our well-being has been brought to the attention during the analysis of the topic. The work, referring to theoretical ideas, notes that in order to eliminate the gender gap in science, it is necessary to break down stereotypes and ensure an inclusive environment through policies and events that encourage diversity and equality. For this reason, goals and objectives must be defined in a timely and correct manner.

Purpose: The persistence of inequality in science is harmful to the scientific community, which places restrictions and obstacles in our collective progress and search for knowledge. To change our thinking about the importance of inclusive science for all and to draw attention to the solution of this problem

Methodology: The article has been studied using historical, comparative analysis and systems methods.

Scientific novelty: A historical and systems approach to the process of integrating women and girls into science, which is a requirement of our time, and to all goals and targets of the Sustainable Development Agenda.

Keywords: science, goals and targets, inclusive environment, gender equality, science and technology, STEM, UN and UNESCO.

Gender bərabərliyi 2030-cu ilə qədər gender bərabərliyinə nail olunmasını və bütün qadınların və qızların səlahiyyətlərinin, rollarının artırılmasını nəzərdə tutan dayanıqlı inkişaf məqsədlərində sübut olunduğu kimi minillik qayğıdır. Bu gün təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, bütün sosial təbəqələrdə və iqtisadi sektorlarda mövcud olan gender bərabərliyi elmi mühtidə də baş verir. Və tədqiqatlar da göstərir ki, bu sahədə qadınların fəaliyyəti və təmsil olunması kifayət qədər yüksək səviyyədə deyil. Bu gün qadınların elmi ictimaiyyətə inteqrasiya etməsi üçün göstərdikləri səylərə baxmayaraq, hələ də qeyri-kafi vəziyyətlə rastlaşmaq mümkündür. Burada iki yanaşma, iki mövzu önə çıxır. Birinci, geniş yayılmış mədəni xurafətdir, hansı ki, kişiləri davamlı olaraq ideal elm adamları, mühəndislər və texnoloji iştirakçılar kimi təsvir edir. İkincisi isə cəmiyyətdə qızların və qadınların ailədən qaynaqlanan elmi tədqiqatlarda iştirakına olan maneələrdir. Problemin təhlili zamanı tarixilik, sistemlilik prinsipindən davam etsək, məqsədimizə çatmış olarıq. İlk öncə onu qeyd edim ki, qadın və elm uzun müddət əl-ələ vermədilər. Yəni, bu iki anlayış uzun müddət bir yerdə anılmadı, bir yerdə təhlilə cəlb olunmadı, yəni uzlaşmadı. Əvvəlcə tarixi sual yaranır. Qadınların elmdə iştirakı qədimdir, yoxsa yalnız iyirminci əsrdə əhəmiyyət kəsb edir? Yəni, qadınlar uzun müddətdir elm adamlarıdır, yoxsa qadınların elmdə iştirakı XX əsr fenomenidir. Verilən bu suallar daha çox analitik xarakter daşıyır və ona görə də analitik təfəkkürün təhlilinə ehtiyac duyur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, mövzuya tarixi yanaşma daha uyğun variant ola bilər. Dəyərləndirmək lazım olan ilk məqam odur ki, elmdə qadınların iştirakı yeni və ya müasir dünyanın nailiyyəti deyil, əslində,

qədimdir. Qədimdir deyəndə, yunan fiolosofu, riyaziyyatçısı və astronomu Hipatia yada düşür. Riyaziyyatçı, filosof olan Hipatia dövrün (IV əsr) məşhur riyaziyyatçısı Teanın qızı idi. O, 400-cü ildə məmləkətinə qayıdaraq İsgəndəriyyə Kitabxanasındakı Platon məktəbində dərslər demişdir. O, bu məktəbdə müxtəlif inanclara malik tələbələrə Platon və Aristotelin təlimlərini öyrədirmiş. O, neoplatonizmin tərəfdarı olmuş, təbiəti məntiqlə, riyaziyyatla, təcrübə ilə izah etməyə çalışmışdır. (1). Hipatiyanı yada salmaqla qeyd etmək istərdim ki, hələ IV əsrdə elmdə qadınların rolu və səsi vardı. Əsrlər boyu qadınların elm sahəsinə verdikləri töhfələr, ixtiralar diqqətdən kənar qalırdı və ya yaddan çıxarılırdı. Amma bu o demək deyil ki, qadın elmdən kənar qalıb. 11-ci əsrdə ilk universitetlər yaradıldı, amma qadınlar əksər hallarda bu təhsildən kənar qaldılar. Tibb sahələrində qadınların təhsilinə münasibət İtaliyada başqa ölkələrə nisbətən daha liberal görünürdü. Elmi tədqiqatlar sahəsində ilk tanınmış qadın XVIII əsr italyan alimi Laura Bass idi. XVIII əsrdə gender rollarında irəliləyişlər nəzərə çarpırdı. Mari Kuri elm adamlarına yol açdı. Radiaktiv parçalanma ilə bağlı qabaqcıl tədqiqatlar apardı və fizika üzrə Nobel mükafatı alan ilk qadın oldu və kimya üzrə ikinci Nobel mükafatı alan ilk şəxs oldu. 1901-1922-ci illər arasında 60 qadın Nobel mükafatına layiq görülüb (3). Mari Kuri elmdə qadınlar üçün ilhamverici bir fiqura çevrildi. Məhz elmdə beynəlxalq qadınlar və qızlar günü fevralın 11-nə Mari Kuriyə doğum gününə təsadüf edir.

BMT yarandığı gündən qadın hüquqları, gender bərabərliyi problemi onun qarşısında duran vacib məsələlərdən biri olmuşdur. Dünyada qadına qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması, onların ictimai-siyasi həyatda, iqtisadi, sosial və mədəni inkişafın bütün sahələrində bərabər hüquqlarının gerçəkləşdirilməsi üçün eyni imkanların təmin olunmasına dövlətlərin diqqətinin cəlb edilməsi sahəsində bu qurum ən böyük təcrübəyə malik bir təşkilatdır desək, yanılmırıq. Bu nöqtəyi- nəzərdən qadınların elmdə yeri və rolu, hüquqlarının müdafiəsi sahəsində BMT-nin fəaliyyətinə nəzər yetirmək məqsəduyğun olardı. BMT-nin təşəbbüsü ilə keçirilmiş bir sıra tədbirlər qadın hüquqlarının müdafiəsi üzrə kampaniyalardan fərqli olaraq onlara daha intensiv və geniş dəstək verilməsini təmin etdi. 1945-ci ildə San Fransiskoda imzalanmış Xartiya cinslərin bərabərliyini fundamental insan hüquqlarının əsası kimi bəyan edən ilk beynəlxalq saziş olmuşdur. O vaxtdan bu günədək BMT tərəfindən dünyada qadınların statusunun yüksəlməsinə yönəlmiş bir sıra beynəlxalq strategiyalar və proqramlar hazırlanmışdır. Bu müddət ərzində BMT qadınların cəmiyyətdə rolunun gücləndirilməsi üzrə 4 əsas istiqamətdə fəaliyyət göstərmişdir:

- Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi;
- Beynəlxalq və ictimai fəaliyyətin səfərbər edilməsi;
- Təhsil və tədqiqatlar;
- Qadın təşkilatlarının dəstəklənməsi (2).

Digər bir məqamı da qeyd etmək lazımdır ki, 1975-ci ildən keçirilən bütün beynəlxalq konfranslarda bu və ya digər dərəcədə qadın məsələlərinə toxunulmuşdur. Məhz o vaxtdan bəri BMT çərçivəsində ümumdünya qadın hərəkətinin fəallığı da artmışdır. Üçüncü Ümumdünya konfransı (Nayrobi, Keniya, 1985-ci il) Qadın onilliyinin nəticələrini yekunlaşdırdı və konvensiya əsasında 2000-ci ilə qədər perspektiv strategiyalar tərtib etdi. Nayrobi strategiyaları o prinsiplərdən aşağıdakıları prioritet kimi müəyyən etmişdir: qeyri-bərabərliyi müəyyənləşdirən, şərtləndirən qanunvericiliyi təkmilləşdirmək; ədalətsiz sosial-iqtisadi strukturun dəyişdirilməsinə səylər göstərmək; səhiyyə, təhsil sahələrində işə götürülmə, ailədə birgə əməyə həvəsləndirmə, əməkdaşlıq, qarşılıqlı kömək, dövlətin və cəmiyyətin idarə olunmasına qadınların fəal şəkildə cəlb edilməsi və s. Gender tədqiqatları, ümumiyyətlə, bütün insan hüquqlarının qorunmasını elmi-nəzəri, həm də praktik olaraq gerçəkləşdirməyə çalışan praktik bir sahədir. Bu tədqiqatlar milli, irqi, kulturoloji və konfessional səviyyədə geniş bir ümumiləşdirməyə gəlib çatmışdır. Müasir dövr tədqiqatçıları, məsələn, sosioloqlar hakimiyyət və siyasətdə qadın, elmdə qadın, keçid dövrünün qadını, qadın-lider, qadın-alim, qadın- rəhbər, qadın-ana-lider-rəhbər, qadın davranışının psixologiyası və s. kimi mövzularda tədqiqatlar aparırlar. Eyni zamanda ənənəvi cəmiyyət modeli, bu cəmiyyətdə dəyərlərin yeri və rolu, sosial rolların düzgün bölüşdürülməsi kimi məsələlər də həmişə gender tədqiqatlarının nüvəsini təşkil edirdi.

Qadınlar və qızlar dünya əhalisinin yarısını təşkil edir və deməli, potensialın da yarısını təşkil edir. Gender bərabərliyi fundamental insan hüququ olmaqla yanaşı, tam insan potensialına və

davamlı inkişafa malik dinc cəmiyyətlərə nail olmaq üçün də vacibdir. Gender bərabərliyi həmişə BMT üçün əsas məsələ olub. Və bu təşkilatın həyata keçirdiyi tədbirlərin əməli nəticəsi ondan ibarət olub ki, gender bərabərliyi, qadınların və qızların səlahiyyətlərinin artırılması təkcə dünyanın sosial iqtisadi inkişafına deyil, həm də 2030-cu il Dayanıqlı İnkişaf Gündəliyinin bütün məqsəd və hədəfləri üzrə irəliləyişlərə mühüm töhfə verəcək. İrəli sürdüyü ideyaları həyata keçirmək üçün növbəti addım isə BMT Baş Assambleyasının 2015-ci il dekabrın 22-də qəbul etdiyi qətnaməyə əsasən Qadınların və qızların elm və texnologiyada oynadığı mühüm rolu tanımaq üçün hər il qeyd edilən Beynəlxalq günün təsis olunması qərarına gəlmək idi. Fevralın 11-də qeyd olunan bu beynəlxalq gün qadınlar və qızlar üçün elmə tam və bərabər çıxışı və iştirakı təşviq üçün bir fürsətdir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, gender bərabərliyi YUNESCO üçün qlobal prioritetdir və gənc qızların dəstəyi, onların təhsili və ideyalarını eşitdirmək üçün bir vasitədir. Bu beynəlxalq günün 10-cu ildönümünün qeydi, yəni bu ilki tədbirlər seriyası 11 fevralda hibrid formada STEM karyerasının açılması, elmdə onun səsi mövzusunda yönəlmişdir. Bu fəaliyyət çərçivəsində diqqət çəkən bir məsələ də odur ki, YUNESCO-nun “Elmdə gender uçurumunun bağlanması” adlı Fəaliyyət Çağırışlarına da bu ilki tədbirlərdə yer verilmişdir. Elmdə gender bərabərliyi daha yaxşı gələcək qurmaq üçün çox vacibdir. Lakin qadınlar və qızlar elmi karyera qurmaqda sistemli maneələr, qərəzlərlə üzləşməkdə davam edirlər. Elmdə bu uçurumun aradan qaldırılması üçün stereotiplərin qırılması, qızları ruhlandırmaq üçün rol modellərində təşviq edilməsi, məqsədyönlü proqramlar vasitəsilə qadınların irəliləyişinin dəstəklənməsi üçün inklüziv mühitin formalaşması tələb olunur. Qadınlar elm sahəsində irəlilədikcə gender fərqi genişlənməkdə davam edir. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, idarəetmə strukturlarında yüksək vəzifələrdə qadınların nisbəti qeyri-mütənasib olaraq qalır. Məsələn, süni intellekt kimi qabaqcıl sahələrdə hər beş mütəxəssisdən yalnız biri (22%) qadındır. Dördüncü Sənaye İnqilabına aparan əksər texnoloji sahələrdə bacarıq çatışmazlığına baxmayaraq, qadınlar hələ də məzunların yalnız 28%-ni və kompüter elmləri və informatika üzrə məzunların 40%-ni təşkil edir (2). Sadalanan statistik göstəricilərə baxmayaraq, bir çox elm sahələrində qadın alimlər artıq öz sözlərini deyirlər. Müasir öncüllər bir çox görkəmli qadın alimlər elm, təbiəti mühafizə və fəallıq sahələrindəki töhfələri ilə dünyaya təsir göstərmişlər. Avstriyalı Ketı Foli fizika sahəsində, avstriyalı Nobel mükafatı laureatı, bioloq Elizabet Blakurn yaşlanma və xərçəng tədqiqatlarında açar olan telemerozanı kəşf etdi. Lyun Konvey- amerikalı komputer alimi, Emma Conston - dəniz bioloqu, Anma Mur – astronom, professor, Veena Sahavalla - təkrar emal və emal sahələrində yeniliklər edən qadın alimlərdəndir. Bu gün qlobal dünyanın diqqətini çəkən problemlərdən olan İqlim fəaliyyətinin ön cəbhəsində olan qadın alimlər də diqqətdən kənar qalmır. Katrin Boven, Aditi Mukerji, Rakşan Begum, Sherli Harper və s. göstərmək olar. Mövzunun təhlilində əvvəldə qeyd etdiyim kimi, gözlənilən nəticəyə çatmaq üçün sistemliliyi unutmaq olmaz. Yəni, qoyulan problemin koqnitiv dərki zamanı məntiqi ardıcılığı gözləmək daha məqsəduyğun olardı. Problemə sistemli yanaşmada növbəti istiqamət bu beynəlxalq günün əsas “səsini” müəyyən və təhlil etməkdir. Bu “səs” nədir? STEM karyeraları açmaq – elmdə onun səsidir. Əminliklə qeyd edə bilərik ki, 2025-ci il STEM-də qadınlar üçün yeni bir dövrdür. Elmdə qadınların və qızların beynəlxalq gününü qeyd edərkən biz həm də əldə edilmiş tərəqqi, həm də hələ görülməli olan işləri tanımalıyıq. Bu beynəlxalq günə bağlı silsilə tədbirlər keçirməklə, STEM-də qadınların səsini ruhlandırma və onların töhfələrinin tanınmasını və qiymətləndirilməsini təmin edə bilərik. Elmin gələcəyi müxtəliflik və inklüzivlikdən çox asılıdır. STEM-də qadınları dəstəkləməklə elmi ictimaiyyətin yaradıcılıq qabiliyyəti, innovasiya və problemləri həll etmək imkanları daha da güclənir və genişlənir. Elmdə müxtəlifliyə üstünlük verən Beynəlxalq Elm Şurası “işləyən alim” layihəsini də irəli sürüb. Bu da beynəlxalq günün səsinin “açar” layihələrindəndir. Bu seriya müxtəlifliyin elmdə niyə vacib olduğunu, niyə onun yaxşı elm yaratdığını, fərqli perspektivləri necə birləşdirdiyini sübut və göstərməyə çalışır. Bu günün alimləri bu günün elmi, bu günün qlobal tələblərini təmin etmək istəyirsə, dünyada mövcud olan bütün potensial biliklərdən istifadə etməlidir. Tədqiq olunan problemin dərək olunması kontekstində müxtəliflik və inklüzivlik vacib şərtlərdəndir. Mövzunun təhlili prosesində cavab verilməli olan əsas istiqamətlərdən biri də bu beynəlxalq günün məqsəd və hədəflərinin müəyyənləşdirilməsidir.

Gender bərabərliyinin təşviqi – STEM fənlərində gender bərabərliyinə nail olunmasının vacibliyini vurğulamaq, eyni zamanda elm, təhsil və karyerada qadınlar və qızlar üçün bərabər imkanlar əldə edilməsini təşviq etmək;

Nailiyyətləri vurğulamaq – yəni qadın alimlərin nailiyyətlərini və yeniliklərini qeyd etmək, eyni zamanda tədqiqat, texnologiya və elmi nailiyyətlərə töhfələrini nümayiş etdirmək;

Gələcək nəsilləri ruhlandırmaq – qərəzlərə, stereotiplərə qarşı mübarizə, qərəzlərə meydan oxumaq, karyera üçün həvəsləndirmək;

İnklüzivliyi təbliğ etmək – qərar qəbuletmədə və liderlikdə qadınların iştirakına təşviq.

Növbəti diqqət yetiriləsi məqam hədəfə çatmağın yollarını müəyyənləşdirməkdir. İlk öncə konfrans və seminarlar keçirilməsidir ki, bu da müzakirə və bilik mübadiləsi üçün platforma yaradır.

Rol modelinin tanınması – yəni uğur qazanmış qadınlar və qızlar ictimaiyyətə tanıtılır, nailiyyətləri qeyd olunur və təbliğ olunur.

STEM tədqiqat proqramları - praktik təcrübə və təbliğat proqramları vasitəsilə təşviq.

Sosial Media kampaniyaları – qeyd olunan gün sosial media vasitəsilə təbliğ olunur, qadınların hekayələri, profilləri və nailiyyətləri paylaşılır. (4)

Nəticə

Beynəlxalq günün qeyd edilməsi elmi ictimaiyyətdə müxtəlifliyin və inklüzivliyin vacibliyini bir daha yada salır. Eyni zamanda bu gün qeyd olunmaqla, bir daha qadınların və qızların tarix boyu STEM sahələrinə əhəmiyyətli töhfələr verdiyini və bərabər imkanlara və tanınmağa layiq olduğunu qeyd edir. Bu tədbir gender bərabərliyinə sadıqlığımızı bir daha təsdiqləməyə və gənc zehinləri STEM-in sonsuz imkanlarını araşdırmağa təşviq etmək üçün fürsətdir. Nəticəni sadəcə bir tənliklə tamamlaya bilərik. Elmdə daha çox qadın və qız daha yaxşı elmə bərabərdir. Qadınlar və qızlar tədqiqatlara müxtəliflik gətirir, elm mütəxəssislər fondunu genişləndirir, elm və texnologiyaya yeni perspektivlər təqdim edərək hamıya fayda gətirir. BMT-nin elmdə qadınlar və qızlar beynəlxalq gününün qeyd edilməsi elmi ictimaiyyətdə bərabərlik, müxtəliflik və inklüzivliyin vacibliyini vurğulayır. Bu, təkəcə mənəvi öhdəlik deyil, elmi cəhdlərin tam potensialını açmaq üçün mühüm addımdır. Müxtəlif komandalарın sinerjisi elmi ciddiliyi artırır, unikal perspektivlər gətirir və qərəzləri azaldır. Inklüzivlik gələcək nəsillər üçün ilham mənbəyinə çevrilir və etik imperativlərlə problemsiz uyğunlaşır. Bərabərlik, müxtəliflik və inklüzivliyin prioritetləşdirilməsi ədalətli, innovativ və təsirli elmi ictimaiyyətin yaradılmasını təmin edir. Bu da öz növbəsində həm tədqiqatçılara, həm də cəmiyyətə fayda gətirir, çünki mürəkkəb problemləri həll edir və biliyin sərhədləri ilə irəliləyir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. <https://mathshistory.st-andrews.ac.uk/Biographies/Hypatia/>
2. <https://www.un.org/en/observances/women-and-girls-in-science-day/>
3. <https://www.worldwomenconference.org>
4. Women in Science; Girls in STEM // <https://www.womeninstem.co.uk/>

Rəyçi: f.e.d.. prof. Rəna Mirzəzadə